

Gönderim Tarihi: 09.02.2015 Kabul Tarihi: 11.04.2015

GÖYNÜK MENGEN VE MUDURNU'DAKİ TARİHİ ÇEŞMELER*

Hüseyin CAN**

HISTORICAL FOUNTAINS IN GÖYNÜK, MENGEN AND MUDURNU

Öz

İçinde bulunduğumuz yüzyılda şehirleşmeye büyük önem verilmektedir. Günümüzde kentsel dönüşüm ve kentsel yenileme adı altında en çok tahrip edilen kültür varlıklarının başında çeşmeler gelmektedir. Çeşitli kültür varlıkları ve geleneksel konut mimarisi örneklerini tarihi şehir dokusu içinde barındıran; Göynük, Mengen ve Mudurnu'da yapılan saha çalışmalarından oluşan bu araştırmada toplam on çeşme tespit edilmiştir. Tespit edilen çeşmeler, Türk-İslam sanatı açısından incelenmiş ve bunların Türk-İslam çeşme mimarisindeki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göynük, Mengen, Mudurnu, çeşme, mimari

Abstract

A great deal of emphasis has been given to the urbanisation in the century we live in. The fountains have been primary cultural heritages which are being demolished for the sake of urban transformation and urban renewal. A total of ten fountains have been detected in an area survey which was carried out in Göynük, Mengen and Mudurnu; those towns contain various cultural heritages and samples of domestic architecture in their town texture. Detected fountains have been examined with respect to the art history and their places in Turkish-Islamic architecture are sought to identify.

Key Words: Göynük, Mengen, Mudurnu, fountains, architecture

* Bu makale, yazarın “Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler” isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: huseyincan@sakarya.edu.tr

1.Giriş

Göynük, Mengen, Mudurnu ilçeleri günümüzde Bolu iline bağlıdır. Bolu il merkezine göre Göynük ve Mudurnu güneybatıda; Mengen ise kuzeydoğuda yer almaktadır. Bu ilçeler aynı zamanda Türk İslam şehir dokusunu günümüzde de hissettiren nadir yerleşim merkezlerindendir. Ancak bu şehirler, 2.derecede tehlikeli deprem bölgesi konumundadırlar. Geçmişte bu bölgede sık sık depremler yaşanmış ve bu depremler, tarihî dokuya büyük zarar vermiştir.

Bu makalemizde Göynük, Mengen ve Mudurnu’da yapmış olduğumuz saha çalışmaları neticesinde tespit ettiğimiz on tarihî çeşmeyi ele aldık. Tespit ettiğimiz bu çeşmeleri Türk-İslam sanatı açısından inceleyerek, özelliklerini ve Türk-İslam çeşme mimarîsindeki yerlerini belirlemeye çalıştık.

Öncelikle çeşme mimarîsinin kronolojik olarak gelişimini ele almakta yarar vardır. Dağıtılan suyun kaynaktan kente ulaştığı son nokta olan çeşme, terim anlamı itibari ile musluklu su haznesi, pınar, (Devellioğlu 1988: 156) su sağlama sisteminden gelen suyun kamunun kullanımına sunulduğu yapı (Sözen, Tanyeli 2012: 75) şeklinde ifade edilmektedir. Farsça göz anlamına gelen “çeşm” kelimesinden dilimize intikal eden çeşme kelimesinin yerine, XIII-XIV. yüzyıllarda Arapça “sikaye”, “ayn” yahut “meşka” terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir (Denktaş 2002: 873) . Sivas’ta 1271 tarihli Gök Medrese Çeşmesi ile Bolvadin’de 1278 tarihli Alaca Çeşme (yıkılmıştır) kitâbelerinde “ayn” kelimesine, Tokat-Pazar yolunda Hatun Hanı’nın 1239 tarihli Çeşmesinde Afyon’daki 1379 tarihli İki Lüleli Çeşme (yıkılmıştır) ve Sinop’ta 1429 tarihli Emir Şehabeddin Çeşmesi kitâbelerinde “sikaye” kelimesiyle karşılaşılmaktadır (Eyice 1993: 277) . Çok sık kullanılan diğer bir kelime ise “sebil” dir. Sözlükte “yol” anlamına gelen sebîl kelimesinin terim anlamının “fî sebîli’llâh” (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği belirtilmektedir (Urfahoğlu 2009: 249). Arapçada tatlı su anlamında kullanılan “selsebil” aynı zamanda cennette bir ırmağa verilen addır (Devellioğlu 1988: 934).

Çeşmeler tespit edildikleri ilk tarihten itibaren, genellikle câmi, mescit, medrese, mekteb, çarşı, pazar, meydan, han, hamam ile saray, konak ve hanelerin içerisinde olmak üzere çok farklı bina ve mevkilerde ve özellikle toplumun faydalanması için en uygun olan yerlerde bulunmaktadır (Demirel 1992: 170). Yerleşme bölgelerinde yapılan çeşmelerin suyu büyük oranda kaynaklardan su kanalları ve künkler vasıtası ile getirilmiştir (Çeçen 1988: 11). Çeşmelerin bazılarının

hazneleri vardır. Bazıları ise doğrudan doğruya su yoluna bağlanmıştır. Su yoluna bağlanmış olan çeşmelerde su ya devamlı akar ya da çeşmeye musluk takılarak ihtiyaca göre kullanılır. Su yollarından beslenen çeşmelere verilen su, “masura”, “lüle” ve “çuvaldız” birimleri ile ölçülür (Eyice 1993: 278).

Su ölçme birimi olan lüle aynı zamanda musluğun öncüsü olarak kabul edilmiş ve suyun aktığı yerlere takılan bu madeni aletin ismi olmuştur. Bunun en güzel örneklerinden biri Anadolu’daki en eski ve önemli ejder başlı iki lüleyle sahip Amasya-Tokat yolu üzerinde, Pazar kasabası yakınında bulunan Hatun Han Çeşmesi’ndedir (1239) (Evginkan Vakfı 1993: 56-57).

Lülesiz olmakla birlikte Türk İslam mimarîsinde en eski çeşmelerden biri, Mardin’de Artuklulardan Necmeddin İl Gazi tarafından 1109-1122 yılları arasında geniş bir külliye içerisine yaptırılmıştır. Bu çeşme günümüze çok az kısmı sağlam olarak ulaşabilen hamamın avluya komşu olan cephesinin köşesinde yer almaktadır (Denktaş 2002: 874).

Çeşme ile ilgili bu bilgilerden sonra tipolojik olarak yüzyıllara ve dönemlere göre değişiklik arz eden Türk-İslam çeşme mimarîsinin gelişimi değerlendirilecektir. Bu hususta “Türk mimarîsinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları” isimli önemli çalışmasında Yılmaz Önge, XIII. yüzyıl çeşme tiplerini şu şekilde açıklamaktadır (Önge 1997: 37-51).

a) Yapıların genellikle ön cephelerinde ve portal yakınında yer alan, profilli bir çerçevenin meydana getirdiği sathi bir niş aynası içinde, lüleli bir su haznesinden ibaret çeşmeler. Bu çeşmeye örnek olarak Sivas Gök Medrese Çeşmesi (1271) gösterilebilir. Bu tip yapılar genellikle taçkapiya yakın bir yerde bulunur.

b) Yapıların genellikle ön cephesine bitişik olarak ve yine portal yakınında yer alan, stalaktitli veya kemerli derince bir kavsara ile şekillenen niş duvarında, lüleli su haznesinden ibaret yarı müstakil kütleli çeşmeler. İkinci tipte yapılan çeşmeler ise, Çay Taş Medrese Çeşmesi’nde görüldüğü gibi genellikle yapıların ön cephesine bitişik olarak yapılmış niş derinlikleri fazla olan yarı müstakil çeşmelerdir.

c) Yapıların iç avlularında, genellikle portale yakın bir eyvanın duvarında yer alan, tabanı alttaki lüleli su haznesine açılan bir nişten ibaret çeşmeler. Üçüncü tipte Avanos Sarı Han’ da (XIII. yüzyıl ilk yarısı) avlu içlerinde eyvan duvarında basit bir nişten ibaret olan çeşmelerdir.

d) Yapıların iç avlularında, genellikle aksiyal bir eyvanın duvarında yer alan, dekorasyonu ve mimarî kuruluşu ile mihrap görünüşünde bir niş içine yerleştirilmiş (su mihrabı) denilen çeşmeler.

Bu çeşme tiplerinden ayrı olarak Anadolu Selçuklularında çeşmeler Niğde Aleaddin Cami'sinin karşısında yer alan Hatıroğlu Çesmesi (1277) gibi bağımsız olarak da yapılmaktaydı (Denктаş 2002 : 875).

XIV. yüzyılda mevcut örneklerin yapımına devam edilmiştir. Ancak bu yüzyılda fiskiyeli olarak nitelendirilen çeşmelerin inşa edildiği bilinmektedir. Bu çeşmelere örnek olarak Bursa'daki Eski Kaplıca'nın erkekler kısmı soğukluğundaki fiskiyeli çeşme ve yine Lala Şahin Paşa Medresesi'ndeki fiskiyeli çeşmelerdir (Önge 1991: 99-101).

XV. yüzyıllardaki çeşmeler, sade görünümlü olmakla birlikte bazı tipoloji değişimleri geçirmiştir. Bu dönemde tonozlu veya kubbeli bir su deposunun bir cephesinde kemerli

veya stalaktikli kavsaralı ve özellikle derince bir niş içine yerleştirilmiş çeşmeler yapılmaya başlanmıştır(Önge 1997: 38).

Yine bu dönemde İstanbul'da Osmanlılar tarafından yapılmış en eski çeşmeler, İstanbul'un fethinden önce Fatih Sultan Mehmet'in Rumeli hisarını yaptırırken inşa ettirdiği 1452 tarihli çeşmelerdir. En eski kitâbeli Osmanlı çeşmesi ise 1495 tarihli Davut Paşa Çeşmesidir (Pilehvarian 2002: 248).

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u ele geçirdiğinde şehrin suyolları ve kemerleri harap durumda olup su ihtiyacı sarnıçlarla karşılanmaktaydı (Aynur, KaratekeLi 1995: 51). Osmanlı Devleti'ne ait değişik bölgelerde, su kanallarının ve çeşmelerin finansmanı çoğunlukla devlet adamları veya hayır sahibi kişiler tarafından karşılanmaktaydı. Özellikle Osmanlı padişahları ve saray erkânı, suyolları ve çeşmelerin yapımı, bakımı ve onarımı için değişik şehirlerde çok sayıda vakıf kurmuşlardı. Örneğin Kanunî Sultan Süleyman, Kâğıthane sularının İstanbul'a akıtılması amacıyla bir vakıf ihdas etmişti (Çiftçi 2002: 63).

XVI. yüzyıla gelindiğinde devlet, ekonomik olarak gelişmiş ve şehirlerin nüfusunda da artışlar olmuştu. Bu dönemde yeni suyolları keşfedilerek yeni suyolları inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle Mimar Sinan

tarafından yaptırılan yeni suyollarını vurgulamak gerekmektedir. Onun yaptırdığı bu tesislerin en ünlüsü ise kırk çeşme su tesisleridir.¹

XVI. yüzyılda çeşmeler ile ilgili önemli bir husus göze çarpmaktadır. Bu yüzyılda çeşmelerin farklı yapı topluluklarıyla birliktelik oluşturması sıklıkla uygulanan bir tasarım şekli olmuştur. Bu tasarım şeklinin uygulandığı yapıların başında sıbyan mektepleri gelmektedir. Mimar Sinan tarafından yapılan Mihrimah Sultan ve Atik Valide Sultan sıbyan mektepleri, bu uygulamanın en güzel örneklerindendir (Orman 2003: 122).

Yine bu dönemde çeşmelerin diğer yapılarla kompleks oluşturması ile ilgili bir başka husus ön plana çıkmaktadır. Bu yüzyılda “suluk” adı verilen çeşmeler, sadece insanların su içmeleri amacıyla inşa edilmiş, yapıların iç veya dış cephelerine yerleştirilmiş önemli çeşme tipini oluşturur. Bu suluklar aslında birer küçük çeşme olmakla birlikte klasik örneklerden form ve fonksiyon açısından biraz farklıdır. Bu suluklar susayan insanların herhangi bir tasa ihtiyaç duymaksızın su içmeleri için yapılmışlardır. Genellikle mermerden işlenen bu suluklar yaklaşık 20 cm. çapında olup ortası fiskiyeli, kenar kısmı delikli bir kâse ile yükseltilmiş, ortası fiskiyeli bir çanak şeklindedir. En güzel örneklerini İstanbul ve Edirne gibi merkezlerde görmek mümkündür (Karademir 2007: 22).

XVI. yüzyılda çeşmelerle ilgili görülen özelliklerden bir diğeri de süslemelerle ilgili. Bu yüzyılın ikinci yarısında özellikle İstanbul, Edirne ve Bursa gibi merkezlerde inşa edilen çeşmelerin ayna taşlarına palmet, lale, selvi, karanfil gibi dönemin diğer yapılarında rastladığımız natüralist motifler işlenmiştir. İstanbul Eğrikapı Yatağan Çeşmesi, Edirne Musalla Çeşme bu motiflerin kullanıldığı güzel örneklerdir (Pilehvarian vd. 2000: 35).

Aynı yüzyılın sonlarına doğru ise kitâbeli çeşmelerde ünlü hattatların yapıtları dikkati çekmektedir. Bunların içinde Yedikule’de Samatya Caddesi üzerinde bulunan 1562 tarihli Uşşâkî Tekkesi Çeşmesinde Hattat Karahisari’nin ünlü besmelesinin bir benzeri ayna taşına yontulmuştur (Ödekan 1993-1994: 488).

XVII. yüzyıla gelindiğinde bu dönemdeki çeşmeler üslup açısından XVI. yüzyıl çeşmelerinin devamı niteliğindedir. Bu yüzyılda klasik dönem oranları biraz daha yükselmiş olup, seki hizasından başlayan silmelerle

¹ Bu tesisler hakkında detaylı bilgi için bakınız: K. Çeçen, **Mimar Sinan ve Kırk Çeşme Tesisleri**, İstanbul, 1988.

çeşmelerin anıtsallığı arttırılmıştır. Bu yüzyılda önceki yüzyıldan farklı olarak bezemeler, ayna taşının dışında kemer üzerinde ve kitâbe çevresinde yer almaktadır (Pilehvarian 2002: 248).

XVIII. yüzyılda klasik üslubun dışına çıkılmaya başlanmış, farklı tasarımlar ve yenilikler denenmiştir. 1740'lara kadar giden süreçte klasik dönem düzenlemesi değiştirilmeden uygulanırken süslemelerdeki değişimle klasik dönemin dikdörtgen prizma gövdesi zamanla yerini farklı düzenlemelere bırakmıştır. Süsleme öğeleri arasına meyveli kâseler ve vazolar girmiştir. Klasik dönemde kullanılan taş malzemenin yerini mermer malzeme almaya başlamıştır. Bab-ı Hümayun Çeşmesi'nde görüldüğü gibi 1700-1740 yılları arası batı üslûbuna geçiş dönemidir. Bu dönem için en karakteristik özellikler fazla derin olmayan yuvarlak kemerli niş kullanımı ve ışınal olarak yayılan niş örtü biçimidir (Ödekan 1992: 283).

XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda klasik kemer içinde sade bir ayna taşı, kitâbe, tekne sekileri ve su haznesinden oluşan tasarımın yerini XVIII. yüzyılda çeşitli dekoratif kemerlerin içinde güller, vazoda çiçekler, tabakta meyvelerle bezenmiş istiridye kabuğu biçiminde kemer içi süsleme, kitâbesi cephede ayrı bir bölüm oluşturan ve bazen de barok üsluba uygun unsurları bulunan cephe tasarımları almıştır (Pilehvarian 2002: 248). Bu uygulamaya Bereketzade Çeşmesi (1732), Kabataş Hekim Ali Paşa Çeşmesi (1733) ve Kaptan Hacı Hüseyin Paşa çeşmesi (1732) örnek olarak gösterilebilir (Denktaş 2002: 876).

XVIII. yüzyılda özellikle Lale Devrinde (1718-1730) çeşmeler daha zarif ve zengin şekillerle süslü olarak yapılmıştır. Bu dönemin en güzel örneğini teşkil eden anıtsal bir meydan çeşmesi olarak tasarlanan Topkapı Sarayının esas girişi Bab-ı Hümayun önüne III. Ahmet tarafından yaptırılan dört cepheli III. Ahmet çeşmesidir (Denktaş 2002: 875-876, Önge 1997: 22). XV. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösteren, XVI. yüzyılda ise hızla yayılan sebillerin XVII. yüzyılda III. Ahmet Çeşmesinde olduğu gibi meydan çeşmeleri ve sebiller birlikte kompoze edilerek yeni bir şekil almıştır. 1732 tarihli Saliha Sultan Çeşme ve Sebili de örnek olarak güzel bir uygulamadır (Tali 2010: 569).

XIX yüzyıla gelindiğinde daha önce batı etkisiyle çeşmelerde de kendini gösteren Barok, Rokoko gibi akımlara ek olarak Ampir, Neo-klasik gibi akımlar da tek başlarına ya da birlikte çeşmelerde uygulanmıştır (Kuyulu 1992: 48). İstanbul Bal Mumcu Meydan Çeşmesi İle Orhaniye Kışlası önündeki çeşme, tamamen klasik Türk çeşme mimarîsine dönüşün işaretlerini üzerinde taşımaktadır (Denktaş 2002: 876).

İlk örneklerine XVIII. yüzyılda rastlanan ve XIX. yüzyılda yaygınlaşarak moda haline gelen oval çerçeve içindeki tuğralar, güneş biçimli tepelikler sıkça çeşme yapılarında görülmektedir. Ampir üslubun etkisindeki askı çelenkler, girlandlar ve meşaleler, askerlikle ilgili ok, kılıç, top, tüfek gibi unsurlar, perde ve püskül motifleri çeşme cephelerinde farklılık oluşturmuşlardır (Pilehvarian 2000: 73) .

Osmanlı çeşmelerinin en son tipi XX. yüzyılda (I. Ulusal Mimarlık Dönemi) oluşturulmuştur. Sivri kemerli niş, kitabe, rozet, mukarnaslı kornişle Kısıklı'daki Çeşmesi (1914) Klasik Osmanlı Üslubunu yeniden yaşatma isteğini yansıtmaktadır (Ödekan 1992: 286).

XX. yüzyılda vakıf sularının belediyelere devredilmesi, modern su şebekelerinin kurulması ve evlere su verilmesi nedeni ile sanat değeri olan çeşmelerin inşası büyük oranda durmuştur (Denктаş 2002: 876).

2.Katalog

2.1. Göynük Kimsesizler Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: kitâbesi mevcuttur.

Çeşme konumu itibari ile Gazi Süleyman Paşa Camii tuvaletlerine inilen merdivenlerin karşısında yer almaktadır. Çeşitli çevre düzenlemeleri ile çeşme bugün toprak seviyesinin altında kalmıştır.

Çeşmenin dört satırlık bir kitâbesi mevcuttur.

—Kerâmet menbaı Akşemseddin'in kurb-ı kabrinde

—Binâ kıldı bunu el-hâcce Meryem kadın hakkâ

—Akıtdı lüle-i fikrim nukatla âb-ı târihin

—Musaffâ mâ-i hâlis hem bu su Kevseri içile

Sene 1204

Çeşme Hacı Meryem kadın isminde bir hanım tarafından 1204 (1789/90) tarihinde yaptırılmıştır. İki beyitlik kitâbenin son mısrası yapılış tarihini vermektedir (Birgören 2006: 47-48).

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Kimsesizler çeşmesi 322 cm. genişliğinde, 197 cm. yüksekliğinde enine dikdörtgen formlu bir yapıdır. Çeşmenin ön cephesinde 20 cm. derinliğinde sivri kemer yer almaktadır. Kemerin hemen alt kısmında 50x40 cm. ölçülerinde kitâbesi bulunmaktadır. Aynalık kısmında ise üçgen formlu bir niş yer almaktadır.

Çeşmeye bitişik olarak devam eden sağ taraftaki duvarda 102x50 cm. bir açıklık mevcuttur.

Yapının 185x48 cm. ölçülerindeki yalağı oldukça bakımsızdır.

Çeşme cephesinde ve kemer örgüsünde yapı malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Ayrıca mermerden yapılmış bir kitâbeye sahiptir.

Yapı süsleme açısından oldukça fakirdir. Yapının cephesi geniş bir kemerle ve aynalık kısmında bulunan üçgen formlu bir nişle hareketlendirilmiştir.

Çeşmeye bitişik olarak devam eden cephe duvarındaki açıklığa bakıldığında yapının arkasında muhtemelen ayrı bir yapıdan kalma bölüm bulunmaktadır. Halk arasında kimsesizler çeşmesi olarak adlandırılan bu çeşmenin bekarlar ve kimsesizlerin yıkanması için yapıldığı söylenmektedir. Bu bahse göre yıkanma işleminin çeşmede değil, arkadaki bölümde gerçekleşmesi muhtemel görünmektedir.

Yapı günümüzde kullanılmamaktadır.

2.2. Göynük Yukarı Çarşı Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: kitâbesi mevcuttur.²

Aksungur cami arkasında halk arasında yukarı çarşı diye adlandırılan bölgede yer almaktadır.

Yapının üç satırlık tamir kitâbesi bulunmaktadır.

—Bismillâhirrahmânirrahim

—Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûrâ

—Tamiri sene 1317 gurre-i receb

Çeşmenin M.5 Kasım 1989 tarihinde tamir edildiği kitâbesinden öğrenilmektedir. Kitâbesinde “Rableri onlara tertemiz bir şarap içirmiştir” (İnsan, 76/21) ayetinin son kısmı yazılmıştır.

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Cuma Mahallesinde yer alan çeşme, mevki olarak halk arasında yukarı çarşı olarak adlandırılmaktadır. Orijinalliğini büyük ölçüde yitiren bu çeşme arkasındaki ticari yapıya bitişik olarak inşa edilmiştir. 221 cm. genişliğinde 193 cm. yüksekliğinde

² Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 11.07.2008 tarih ve 3334 sayılı kararı/Env.No: 14

kare formulu bir yapıdır. Çeşmeden günümüze ulaşan en önemli unsur 55x35 cm. ölçülerindeki kitâbesidir. Çeşmeye sonradan eklenen yerden yüksekliği 67 cm. olan üç adet musluk bulunmaktadır. Çeşmenin yalağı ise 226 x51 cm. boyutlarındadır.

Çeşme tamamen mermer malzeme ile kaplanmıştır. Çeşmeden günümüze orijinal olarak gelen kitâbesi ve üst kısımdaki profil silmelerdir.

Çeşme günümüzde işlevini devam ettirmektedir.

2.3. Göynük Sarayönü Sokak Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: Kitâbesi bulunmamaktadır.³

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Bağımlı çeşmeler gurubuna giren Sarayönü sokak çeşmesi 208 cm. genişliğinde 220 cm. yüksekliğinde kare planlı bir yapıdır. Çeşmede yapıya hareket katan yüksek formulu kemer yer almaktadır. Yapıda yer alan ayna taşı 58x48 cm. ebatlarında olup diğer yapı malzemesi olan taşlara nazaran daha belirgin ve büyüktür.

Çeşmenin arkasında yakın zamanda hasar görmüş yıkıntı halinde bir ev bulunmaktadır. Çeşme bu evin bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olmalıdır.

Yapıda malzeme olarak kesme taş kullanılmıştır.

Yapıda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamakla birlikte çeşme klasik Türk çeşme mimarisini yansıtmaktadır.

Yapı harap durumda olup derz aralıkları harç ile kaplanmıştır. Yapı günümüzde kullanılmamaktadır.

2.4. Bolu İli Göynük İlçesi Maşatlar Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: Kitâbesi mevcuttur.⁴

Kitâbesi mermerden olup sekiz satırdan oluşmaktadır.

—Zehî bir sâhibü'l-hayrât el-hâc Mehmed kim

³ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 11.07.2008 tarih ve 3334 sayılı kararı/ Env.No: 158

⁴ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 11.07.2008 tarih ve 3334 sayılı kararı/Env.No: 13

—On iki çeşme binâ eyledi bu mâ-i ra'nâdan
—Diyâr-ı Göynük ihyâ oldu şimdi âb-ı latifle
—Duâ-i hayra mazhar oldu heb ednâ ve a'lâdan
—Hususa bu güzîde çeşme bir aynü'l-hayât oldu
—Safâlar kesb ider nûş eylesinler işbu mecrâdan
—Çıkar dört köşeden târihini atşâna arz ile
—İçin su âfiyet olsun bu âb-ı sükker-âsâdan

1247 (M:1831/32)

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Yenice Mahallesi'nde yer alan Maşatlar Çeşmesi bağımlı çeşmelerden olup arka kısımda bulunan otelin duvarına bitişik konumdadır. Çeşme 180 cm. yüksekliğinde 147cm. genişliğinde dikdörtgen formlu bir gövdeye sahiptir. 82x58 cm. ölçülerinde kitâbesi bulunmaktadır. Yapı üçgen alınlıklı bir üst örtüye sahiptir. Yapı çeşitli onarımlar ve yenilemeler geçirmiştir. Yapıdan kalan tek orijinal bölüm ise kitâbe kısmıdır. Yapının musluğu ve yalak kısmı günümüze ulaşamamıştır. Yalak kısmı çevre düzenlemeleri nedeniyle toprak seviyesinin altında kalmıştır.

Yapının malzemesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapının eski fotoğraflarından tamamen mermer kaplı olduğu görülmektedir. Günümüzde çeşitli yenilemeler ile birlikte yapıda moloz taş görünümü hakimdir.

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır.

Büyük ölçüde orijinalliğini yitiren çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

2.5. Mengen Divan Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: Çeşmenin Kitâbesi mevcut olup kitâbe yer yer yıpranmıştır. Kitâbesine göre çeşme Rumbeyzade Kamiloğlu tarafından 1328 (M:1910-11) tarihinde yapıldığı belirtilmektedir.⁵

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Divan camiinin bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilen divan çeşmesi; 224 cm. yüksekliğinde 190cm. genişliğinde 116cm. derinliğinde dikdörtgen formlu bir yapı olup yapının

⁵ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.07.2005 tarih ve 714 sayılı kararı

etrafını çevreleyen dikdörtgen görünümlü 12 cm. derinliğinde bir niş mevcuttur.

Alınlık kısmında barok üslubun hakim olduğu 61x57 cm. ölçülerinde kitâbelik bölümü mevcuttur.

Aynalık kısmında iki adet oluk yer almakta olup yerden yükseklikleri 47 cm.dir.

Yalağı orijinal olan çeşmenin yalak derinliği 38 cm.dir. Köşelerdeki sekilerin genişliği 35 cm. ön cephedeki seki ise 14 cm. genişliğindedir. Yapıya sonradan çeşitli amaçlar için eklenmiş ortalama 450 cm. uzunluğunda ek bir yalak mevcuttur.

Çeşmede yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır.

Yapının alınlık ve aynalık kısımlarındaki süslemeler dikkati çekmektedir. Alınlık kısmında yer alan kitâbelik kısmı dilimli kartuş şeklinde hazırlanmış olup kitâbelik kısmının her iki yanında çift yapraklı bitkisel motif yer almaktadır. Aynalık kısmında ise akarın bulunduğu bölgede “S” ve “C” kıvrımlı, yapraklı çeşitli bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Kıvrımlı bitkisel motiflerin hemen üzerinde, orta kısımda ay ve yıldız motifinin kombinasyonu yer almaktadır. Motiflerin barok üslupta yapıldığını düşünmekteyiz.

Çeşmenin üst bölümü profilli silmeler ile sonlanmaktadır.

Çeşmenin sol üst köşesinde yapıdan bağımsız olarak duran, üzerinde salyangoz kıvrımları ve daire motifleri bulunan 115x75 cm. ölçülerindeki kesme taşın çeşmeye ait olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Çeşme günümüzde işlevini devam ettirmektedir.

2.6. Mengen Güney Köyü Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: kitâbesi mevcuttur.⁶

Çeşmede dört satırlık mermerden yapılmış bir kitâbe yer almaktadır. Kitâbe çeşmenin alınlık kısmında köylüler tarafından yakın zamanda fayansla kaplanmış üst bölümde yer almaktadır. Kitâbe buraya sonradan eklenmiş olmalıdır.

⁶ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 21.11.2007 tarih ve 2787 sayılı kararı

- Sahibü'l- hayratü'l – hasenat
- Güney Gökçesu karyesinden
- Hatipzade Davud Efendi'nin
- mücedded-i hayrat çeşmesidir
- Sene 1319, 25 Mayıs

Kitâbesine göre Güney köyü çeşmesi H.1319 (M.25 Mayıs 1901) tarihinde Hatipzade Davut Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Güney köyünde bulunan kitâbeli camin tarihini de vermek konumuz olan güney köyü çeşmesi içinde önem arz etmektedir.

Eğimli arazi üzerine boyuna dikdörtgen planlı olarak inşa edilen caminin kitâbesi şu şekildedir. Kitâbe dört satır olup mermerdendir.

- Sahibü'l – hayratü'l – hasenat
- Saka oğlu Memiş Ağa güneyde
- mücedded bina eylediği cami-i şerifin tarihidir.
- Sene, 1219

Kitâbesinde H.1219 (M.1804) tarihinde Saka oğlu Memiş Ağa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Çeşme konum itibari ile Bolu İli, Mengen İlçesi, Gökçesu Beldesi, Güney Köyünde, köy camisinin kuzeybatı tarafında, cami bahçesinin batısında yer almaktadır. Bağımsız çeşmeler gurubundan olan yapı 330 cm. genişliğinde 185 cm. yüksekliğinde ve 106 cm. derinliğinde enine dikdörtgen görünümlü bir eserdir.

Çeşmenin ön cephedeki 80 cm.lik üst kısmı fayansla kaplanmıştır. Fayansla kaplı olan bu kısımda yer alan kitâbe 45 x 30 cm. ebatlarındadır.

Ön cephenin alt kısmında birbirine bitişik üç adet devşirme blok taş dikkati çekmektedir. Blokların ortasında çember içinde kabartma ve kazıma tekniğinde yapılmış olan haç motifleri yer almaktadır. Çeşmenin yerden yüksekliği 37 cm. olan orijinal oluk ve sonradan çeşmeye yerleştirilen yerden yüksekliği 105 cm. olan birbirine paralel iki adet musluk bulunmaktadır.

Sonradan yapıldığını düşündüğümüz yalak 37 cm. derinliğindedir. Kenar sekilerinin genişliği 49 cm. dir.

Yapının haznesi mevcut olup ön cephedeki devşirme malzemenin devamı olan yerden yüksekliği 78 cm. tekne formu bir iç hacme sahiptir. Sonradan yükseltilecek üst kısım hazne içerisinden bakıldığında tuğla görünümündedir.

Yapı günümüzde işlevini devam ettirmektedir.

2.7. Mudurnu Kaygana Mahallesi Demirciler Caddesi Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: Kitâbesi mevcuttur.

Yapının üç satırlık kitâbesi mevcuttur. Kitâbesinden H.1282 (M.1865/66) tarihi okunabilmektedir. Kitâbede ayrıca. Kadioğlu ismi geçmektedir.⁷

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak çeşmesi bağımlı çeşmelerden olup arkasındaki dükkânlara bitişiktir. Çift cepheli bir çeşmedir. Çeşmenin haznesi ve çatı kısmı da mevcuttur.

Kitâbeli cephenin ana gövdesi 269x166 cm. ebatlarında enine dikdörtgen görümlü bir çeşmedir. Yapının kitâbesi 51x37 cm. ölçülerindedir. Çeşmenin her iki kenarında sekiler üzerinde yükselen 225cm. ölçülerinde profilli kaide ve başlıkları olan plasterler dikkati çekmektedir. Plasterler birbirine silmelerle bağlanmış çeşmeye hareket kazandırmıştır. Cephenin ortasına sonradan yerleştirilmiş olan Musluğun yerden yüksekliği 60cm.'dir. Çeşmede ayrıca fazla suyu dışarı atmak için 127 cm. yüksekliğinde tahliye oluğu bulunmaktadır.

Çeşmenin kitâbesiz olan diğer yan cephesi ise genel ölçüleri kitâbeli cephe ile hemen hemen birbirine eşittir. Yine bu cephede de sekiler üzerinde yükselen profilli kaide ve başlıkları olan plasterler bulunmaktadır. Plasterler arasında silmeler mevcuttur. Yapıda zamanla silindiğini veya kazındığını düşündüğümüz 35x35 cm. ölçülerinde kitâbe veya tuğra görülebilmektedir. Bu cephede yer alan musluk yerden 60 cm. yüksekliğindedir. Kitâbeli cephede olduğu gibi burada da fazlalık suyu dışarı atmak için yapılmış oluk yer almaktadır. Yine haznenin suyunu boşaltmak ve temizliğini yapmak için yerden yüksekliği 50 cm. olan tahliye oluğu da mevcuttur.

⁷ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.10.1995 tarih ve 4219 sayılı kararı/Env.No: 169

Ayrıca bu cephede haznenin görülebildiği 40x40 cm. ebadında bir açıklık bulunmaktadır. Hazne 137 cm. genişliğinde 184cm. derinliğindedir. Çeşmenin geniş saçaklı bir çatısı yer almaktadır.

Çeşmenin kitâbeli kısmı günümüzde işlevini devam ettirmektedir diğer cephe ise kullanılmamaktadır.

2.8. Mudurnu Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: Kitâbesi bulunmamaktadır.⁸ Ancak bu yapı Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak çeşmesi ve Ankara Caddesi Çeşmesi ile malzeme ve mimari formlar bakımından benzerlik göstermektedir. Bu benzerliklerden dolayı çeşmeyi XIX. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmek mümkündür.

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Kaygana Mahallesi, Hamam Sokakta yer alan bu çeşme bağımlı çeşmelerden olup çift cephelidir. Yapı arka kısımdaki dükkânlarla bitişiktir. Haznesi ve çatısı da mevcuttur.

Birinci cephe olarak ele aldığımız bölüm şu anda işlevini devam ettiren kısımdır. 226x171 cm. ebatlarında enine dikdörtgen görünümlü bir cepheye sahiptir. Çeşmenin her iki kenarında sekiler üzerinde yükselen 226 cm. ölçülerinde profilli kaide ve başlıkları olan plasterler dikkati çekmektedir. Plasterlerin genişliği 18 cm.dir. Kullanıma açık olan musluğun yerden yüksekliği 75 cm.dir. Yine çeşmede fazla suyu dışarı atmak için kullanılan tahliye oluğunun yerden yüksekliği 131 cm.dir. Sonradan yenilendiğini düşündüğümüz yalıkların derinliği ise 28cm.dir.

Çeşmenin kullanılmayan diğer cephesi ise iki bölümlüdür. 301x166 cm. ebatlarında dikdörtgen görünümlü bir forma sahip olan bu cephede Bölümler birbirinden sekilere oturan plasterlerle ayrılmıştır. Yine burada plasterler kaideli ve başlıklıdır her iki plaster arası silmelerle birbirine bağlanmıştır.

Musluğun yerden yüksekliği 71cm.dir. Tahliye oluğunun yerden yüksekliği ise 103 cm.dir. Ayrıca çeşme 220cm. genişliğinde 127cm.derinliğinde bir su haznesine sahiptir.

Kesme taş malzemeden inşa edilen çeşmede herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

⁸ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.10.1995 tarih ve 4219 sayılı kararı/Env.No: 170

Yapıda geniş saçaklı bir çatı mevcuttur. Çeşmenin ikinci cephesi kullanıma kapalıdır.

2.9. Mudurnu Kaygana Mahallesi Ankara Caddesi Çeşmesi

Tarihçesi ve Kitâbesi: Kitabesi bulunmamaktadır.⁹

Mahalli rivayetlerden, doksan yıllık olduğu nakledilmektedir. Ancak üzerinde hiçbir kitâbe ve tarih bulunmamaktadır. Yaptıranı da bilinmemektedir (Elçil 1999: 41).

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Çeşme günümüzde Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescillenmiş ticarethanelerin yer aldığı cepheye konumlanmıştır. Çeşme tek cephele olup 4 m. yüksekliğinde boyuna dikdörtgen formlu bir yapıdır.

Çeşme her iki köşesinde başlıkları olan 18 cm. genişliğinde plastere sahiptir. Oldukça sade olan yapının alınlık kısmında baklava dilimli dört adet motif bulunmaktadır.

Yapıda bir adet musluk ve bir adette su tahliye oluğu yer almaktadır.

Çeşme günümüzde işlevini devam ettirmektedir.

2.10. Mudurnu Büyükçam Mahallesi Kayacık Sokak Çeşmesi

Tarihçesi ve kitâbesi: Yapının Kitâbesi mevcuttur.

Çeşmenin mermerden yapılmış olan on iki satırlık kitâbesi bulunmaktadır.

- Bârekallâh çeşme-i zîbde kim
- Yaptı bir sâhib-i kerem-i ehl-i yakîn
- Yani hem-nâm-ı halîlullah hem
- Şeyh Kâmil rehnümâ-yı sâlikin
- Mâsivâdan kalbini tathîr için
- Gelsün abdest alsun içsün müttekîn
- Huzra erdi zulmet-i nefsin geçüb
- Âb-ı hayvân içdiler halvet-nişîn

⁹ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.10.1995 tarih ve 4219 sayılı kararı /Env.No: 111

- Geldi bir târih-i berceste dile
- Cevdetâ takdir ü tahsîne karîn
- Eylesün bânîsine hayır duâ
- Besmeyleyle nûş idüb ihvân-ı dîn

1278 (M. 1861/1862)

Yapının Mimari ve Süsleme Özellikleri: Bağımsız çeşmeler gurubundandır. Büyük Çam Mahallesi Kayacık Sokakta yer alan çeşme orijinallliğini yitirmiş ve mahalle sakinleri tarafından yeniden yapılmıştır.

Çeşmenin 90x44 cm. boyutlarında kitâbesi yapının cephesinde mevcuttur. Yapı günümüzde kullanılmamaktadır.

3.Değerlendirme ve Sonuç

Bu bölümde ele alınan çeşmeler; plan, malzeme, yapı elemanları, cephe düzenlemeleri, süsleme ve kitabe gibi ana başlıklar altında değerlendirilecektir.

3.1.Çeşmelerin Konumları

Bağımlı çeşmeler herhangi bir yapının duvarıyla aynı zamanda eklenmiş veya yapının duvarına sonradan eklenmişlerdir. Bu grupta da yer alan çeşmelere Göynükte; Kimsesizler Çeşmesi, Sarayönü Çeşmesi, Maşatlar Çeşmesi ve Yukarı Çarşı Çeşmesi, Mudurnu'da; Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi, Pabuççular Çeşmesi, Belediye Caddesi Çeşmesi, Mengen'de Divan Çeşmesi örnek gösterilebilir.

Bağımsız çeşmeler ise herhangi bir yapıyla bağlantısı bulunmayan çeşmelerdir. Bu grupta iki çeşme bulunmaktadır. Bunlar Mengen Güney Köyü Çeşmesi ve Mudurnu'da Büyükçam Mahallesi Kayacık Sokak Çeşmesidir. Mudurnu'daki bu çeşmenin orijinallliği bozulmuş olup kitâbesi günümüze ulaşmıştır.

3.2.Cephe Sayıları

Bu grupta çeşmeleri cephe sayısına göre sınıflandırılmıştır. Çalışma sahasında yer alan Göynük ve Mengen'deki çeşmelerin tamamı tek cepheli olarak inşa edilmişlerdir. Mudurnu'da ise Belediye Caddesi

Çeşmesi ile Büyükçam Mahallesi Kayacık Sokak Çeşmesi tek cepheli çeşmelerdir.

Çift cepheli çeşmeler ise Mudurnu’da yer almaktadır. Bu çeşmeler ise; Pabuççular Çeşmesi ve Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesidir.

3.3. Mimarî Unsurlar

Bu bölümde inceleme sahamızda yer alan çeşmelerin görünümlerini fiziki olarak etkileyen mimarî unsurlar ele alınmıştır. Bu unsurlar plasterler, kemerler, su hazneleri, su yalakları, alınlıklar ve aynalıklar olarak sınıflandırılmıştır.

Çeşme yalaklarının iki yanında yer alan plaster yapı bünyesi ile organik bağı olan ve genellikle yüzey üzerinde kabartma tekniği ile verilmiştir. Çeşmelerde plaster gövdeleri yivlerle hareketlendirilirken, başlıklar dönemin süsleme programına uygun formda işlenmektedir (Acar 2013: 12). Mudurnu’da dikkati çeken plaster uygulamasında; köşelerde ayakları ve başlıkları olan silmelerle birbirine bağlanan bir program hakimdir. Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi, Pabuççular Çeşmesi, Belediye Caddesi Çeşmesi bu uygulamaya örnek gösterilebilir. Göynük ve Mengen’de plaster uygulaması görülmemektedir.

Çeşmelerde cephe kompozisyonunun en belirgin öğelerinden biriside kemerlerdir. Farklı kemer uygulamalarına Göynük çeşmelerinde rastlanmaktadır. Göynük’te kimsesizler çeşmesinde sivri kemer uygulaması görülürken Sarayönü çeşmesinde ise yüksek kemer uygulaması mevcuttur.

Su haznesi; suyun depolandığı bölümdür. Çeşmelerin yan cephelerinde su haznesini kontrol etmek için bir açıklıkta bırakılmıştır. Ayrıca çeşmelerde su haznesine bağlı olarak fazlalık suyu dışarı vermek, hazneyi temizlemek için çeşmelerin farklı cephelerine oluklar yerleştirilmiştir.

İnceleme alanımızda Mudurnu’da ve Mengen’de su hazneli çeşmelere rastlanmıştır. Mudurnu’da; Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi, Pabuççular Çeşmesi, Belediye Caddesi Çeşmesi, Mengen’de ise Güney Köyü Çeşmesi’nde su haznesi yer almaktadır. Ayrıca bu çeşmelerde su haznesini kontrol etmek için dikdörtgen formlu açıklıklar bulunmaktadır.

3.4.Kullanılan Malzeme

Bir mimarî eserde genel olarak malzeme seçiminin iki temel belirleyici etkisi vardır. Birinci belirleyici olarak coğrafya ve geleneği; ikinci belirleyici olarak da ekonomik zenginliği kabul edebiliriz (Özbek 2002: 37). Bu bağlamda Göynük, Mudurnu ve Mengen’de köklü tarihi birikimi ve geleneği çeşmelerin yapı malzemesini ve kalitesini arttırdığını düşünebiliriz. Ayrıca bu şehirlerde zamanla oluşmuş olan tarihi doku da çeşmelerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Su yapılarının en küçüğü olan çeşmelerde kullanılan malzemeler sokağa ya da meydanlara belirli bir ahenk ve estetik katmıştır. Bunun yanında bağımlı çeşmelerde özellikle belli bir yapı topluluğuna bağlı olarak inşa edilen çeşmelerde yapılar arasındaki malzeme bütünlüğü de gözetilmeye çalışılmıştır.

Göynük, Mengen ve Mudurnu’da kesme taş malzemenin ağırlığı dikkati çekmektedir. Hemen hemen hepsinde kesme taş kullanımı görülmektedir. Moloz taşın kullanıldığı tek yapı ise Göynükte Kimsesizler Çeşmesidir. Tuğla malzemeyi Mengen Güney Köyü Çeşmesinde, su haznesinin iç örgüsünde görmekteyiz. Bu çeşmenin diğer bir özelliği ise devşirme malzeme kullanılan tek örnek olmasıdır. Mengen Güney Köyü Çeşmesi’nin cephesinde yer alan tekne biçimli yekpare taş devşirme malzeme olup üzerinde kazıma ve kabartma tekniğinde daire içine yerleştirilmiş Hristiyanlığa ait haç motifleri bulunmaktadır.

3.5. Süsleme

Süsleme kelime manası itibarı ile tezyinat-dekorasyon, ya da bir şeyi güzel göstermek için üzerine yapılan süsler, nakışlar, resimler, bezemeler olarak tanımlanabilir. Sanat tanımı olarak; herhangi bir şeyin ya da varlığın tabii karakterini ve işlevini değiştirmeden, onu güzelleştirmek amacıyla, yüzeyleri üstüne renkli, renksiz, çizgi ya da oyma, kabartma gibi çeşitli tekniklerle süslemektir (Yılmaz 1991: 275). Süsleme sanatında çeşitli motif ve tema öğeleri kullanılır. Selçuk Mülayim’in “Türk Süsleme Sanatında Arabesk Problemi” isimli makalesinde Türk süslemesinde motifler ve temalar adlı grafikte süsleme öğelerini;

- 1) Yazı ve türleri
- 2) Geometrik şekiller
- 3) Bitkisel motifler

4) Figürler

5) Günlük eşya motifleri

7) Mimarî formlar ve mukarnas olmak üzere 7 madde içinde toplamıştır (Mülayim 1983: 80-81).

Göynük ve Mudurnu'daki çeşmelerde genellikle mimarî formların etkisini görmekteyiz. Bu iki ilçede yer alan çeşmeler oldukça sadedir. Ayrıca Göynük çeşmeleri günümüze kadar birçok değişim geçirmiştir. Bu değişim çeşmelerin süsleme programlarını olumsuz etkilemiştir. Göynük Maşatlar Çeşmesi ve Yukarı Çarşı Çeşmesi yenileme çalışmaları sonucunda özgün halini büyük ölçüde yitirmiştir. Maşatlar Çeşmesinden günümüze orijinal olarak kitâbesi gelebilmiştir. Yukarı Çarşı Çeşmesi de tamamen mermer malzeme ile kaplanmış bu çeşmeden de günümüze üst bölümdeki silme ile iyi korunmuş kitâbesi ulaşmıştır. Göynük'te yer alan Kimsesizler Çeşmesi ile Sarayönü Sokak Çeşmesinde mimarî form olarak kemerler cephelere hareket kazandırmıştır. Kimsesizler çeşmesinde sivri kemer kullanılırken Sarayönü Sokak Çeşmesinde yüksek kemer uygulaması görülmektedir.

Mudurnu çeşmelerinde mimarî form olarak sekiler üzerine oturan ayakları ve başlıkları olan plasterlerden meydana gelmektedir. Plasterler birbirine silmeler ile bağlanmaktadır. Büyükçam Mahallesi Kayacık Sokak Çeşmesi tamamen yenilenmiş olup günümüze sadece kitâbesi orijinal olarak ulaşmıştır. Bunun yanında plasterli mimarî forma sahip olan çeşmeler Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi, Kaygana Mahallesi Demirciler Caddesi Çeşmesi, Belediye Caddesi Çeşmeleridir.

Mengen'de yer alan Divan Çeşmesi, süsleme programı açısından en zengin örnektir. Süslemelerinin barok stilde yapıldığını düşündüğümüz çeşmenin alınlık bölümünde yer alan kitâbelik kısmı dilimli kartuş şeklinde hazırlanmış olup kitâbelik kısmının her iki yanında çift yapraklı bitkisel motifler bulunmaktadır. Aynalık bölümünde ise akarın bulunduğu bölgede 'S' ve 'C' kıvrımlı, bitkisel bezemeler yer almaktadır. Kıvrımlı bitkisel motiflerin hemen üzerinde, orta kısımda ay ve yıldız motifinin kombinasyonu görülmektedir. Mengen Güney Köyü çeşmesinde ise devşirme malzemenin hakimiyeti ve ona bağlı olarak geçmiş kültürün izlerini yansıtan dini motifler yer almaktadır. Çeşmenin ön cephesinde iki adet kazıma ve kabartma tekniğinde yapılmış daire içinde haç motifli bulunmaktadır.

3.6.Kitâbe ve Tarihleme

Türk-İslam sanatında mimarînin ayrılmaz bir parçası durumunda olan hat eserleri, çoğu zaman yapıların inşa veya tamir edildikleri dönemlere ait tarihi belge niteliğindeki kitâbeler şeklinde, bazen de gerek yapım aşamasında gerekse sonradan yapılara ilave edilen süsleme unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır (Memiş 2013: 52). Saha çalışmalarımızda Göynük, Mudurnu ve Mengen çeşmelerinde kitabelerin genel olarak mermer malzemeden yapıldığı görülmektedir. Ancak Mengen’de yer alan Divan Çeşmesi’nde, alınlık kısmında yek pare kesme taşla işlenmiş kitâbe genel yapı malzemesi ile bütünlük oluşturmakta ve diğer kitabelerden ayrılmaktadır. Çeşmeler genel olarak XVIII. yüzyılın sonları XIX ve XX. Yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Ele alınan bu üç şehirde en erken tarihli çeşme Göynük’te 1789- 90 tarihli Kimsesizler çeşmesidir. En geç tarihli çeşme ise Mengen’de 1910-11 tarihli Divan Çeşmesidir. Mengen Güney Köyü çeşmesi ise (M.1901-02) Divan Çeşmesinden 11 yıl önce inşa edilmiştir. Mudurnu’da kitâbeli en erken tarihli çeşme ise Büyükçam Mahallesi Kayacık Sokak Çeşmesi’dir (1861-62). Diğer bir kitâbeli çeşme ise kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi’dir (1865-66). Mudurnu’da kitâbesi bulunmayan Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi ve Ankara Caddesi Çeşmesi mimarî form olarak Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi ile benzerlik göstermektedir. Kitâbesi olmayan bu çeşmelerinde mimarî form ve malzeme benzerliğinden dolayı Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi (1865-66) ile aynı yüzyıla tarihlenebilir.

Göynük’te Kimsesizler Çeşmesi en erken tarihli çeşme olarak karşımıza çıkar (1789-90). Yukarı Çarşı Çeşmesi (1900-91) ise tamir kitâbesine sahip bir çeşmedir. Günümüze ulaşabilen en iyi korunmuş kitâbelerden olan Maşatlar Çeşmesi 1831-32 tarihlidir. Göynük’te kitâbesi bulunmayan tek çeşme Sarayönü Çeşmesi’dir. Bu çeşme görünüm ve mimarî form olarak klasik Türk- İslam çeşme mimarîsi özelliklerini yansıtmaktadır.

Göynük, Mengen ve Mudurnu çeşmeleri plan ve mimarî formlar açısından geçmiştten günümüze Türk- İslam çeşme mimarîsin gelişimine uygun olarak inşa edilmişlerdir. Başkent İstanbul’un bu bölgeye yakın olması da çeşmelerin gelişimine katkıda bulunmuştur. Çeşmelerin, genel olarak mimarî form ve süsleme özelliklerinden dolayı XVIII. yüzyılın sonları, XIX ve XX. Yüzyıla tarihlenmeleri uygun görülmektedir.

Sonuç olarak; Kentsel dönüşüm ve yenilemelerin hız kazandığı günümüzde sudan bahanelerle en çok tahribata uğrayan ve ortadan kaldırılan kültür varlıklarının başında çeşmeler gelmektedir. Ne yazık ki

bu durum ele aldığımız çeşmelerde de kendini hissettirmektedir. Özellikle tarihi dokunun yoğun olarak hissedildiği Göynük, Mudurnu gibi şehirlerde çeşmelere gereken özenin gösterilmediği düşünülmektedir. Çeşmelerde genellikle tahribatın cephelerde ve yalaklarda yoğunlaştığı görülmektedir. Yalakların bir kısmı çevre düzenlemeleri ile toprak seviyesinin altında kalmış veya da parçalanmıştır. Bir kısım çeşme ise kullanılmadığı için yıkılmaya terk edilmiştir.

Şehirlerimizde tarihi ve kültürel dokunun birer parçası olan çeşmelerin bir an önce bakımlarının yapılması, asli fonksiyonlarının kazandırılması ile gelecek kuşaklara aktarılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Acar, Türkan (2013). “Kemeraltı Çarşısı’ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Ögeleri Açısından İrdelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30: 1-18.
- Aynur, Hatice ve Karateke, Hakan T. (1995), *Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul Yayınevi.
- Birgören, Hamdi (2006). “Bolu’da Çeşme Kitâbeleri, Halk Kültürü ve Köroğlu Bilgi Şöleni Bildirileri”, *AİBÜ Bolu halk kültürünü araştırma ve uygulama merkezi yayınları* -2: 35-49.
- Çeçen, Kasım (1988). *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul:Yayınevi.
- Çiftçi, Cafer (2002). “Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3: 57-74.
- Demirel, Ömer (1992). “Sivas Çeşmeleri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 3: 170.
- Denktaş, Mustafa (2002). “Anadolu Türk Mimarîsi Çeşmeler”, *Türkler, Cilt: VII: 872- 877*.
- Devellioğlu, Ferit (1988). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 15.Baskı, Aydın Kitâbevi Yayınları.
- Elçil, Fatih (1999). *Mudurnu’nun tarihi kent dokusu*, İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü sanat tarihi bilim dalı,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.
- Elginkan Vakfı (1993). *Tarihi Gelişim İçinde Musluklar*, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1993). “Çeşme”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt:8: 277-287.

- Karademir, Murat (2007), *Edirne eřmeleri*, Seluk niversitesi Sosyal Bilimler Enstits Sanat Tarihi Anabilim Dalı,(Yayınlanmamıř Yksek Lisans Tezi) Konya.
- Kuyulu, İnci (1992). “XIX. yzyıl Osmanlı Mimarısının Geliřimine Genel Bir Bakıř”, *Tanzimat’ın 150. Yldnm Sempozyumu – Bildiriler*: 47-62.
- Memiř, Mehmet (2013). “İznik Mimarî Eserlerinde Hat Sanatı”, *İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi* 21: 51-80.
- Mlayım, Seluk (1983). “Trk Ssleme Sanatında Arabesk Problemi”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, II*: 62-85.
- Orman, İsmail (2003). “Osmanlı Su Medeniyeti: skdar’daki Su Tesisleri Baėlamında Bir Deėerlendirme”, *skdar Sempozyumu*: 117-136.
- dekan, Ayla (1992). “Kentii eřme Tasarımında Tipolojik zmleme”, *Semavi Eyice Armaėanı/ İstanbl Yazıları*: .281-298.
- dekan, Ayla (1993 - 1994). “eřme”, *Dnden Bugne İstanbl Ansiklopedisi*: 488-491.
- nge, Yılmaz (1991). “Fıskıyeli Trk esmeleri”, *Vakıflar Dergisi*: S.XXII: 99–103.
- nge, Yılmaz (1997).*Trk Mimarısında Seluklu ve Osmanlı Dnemlerinde Su Yapıları*, Ankara.
- zbek, Yıldıray (2002). *Osmanlı Beyliėi Mimarısında Tař Ssleme (1300-1453)*, T.C. Kltr Bakanlığı, Ankara.
- Pilehvarian, Nuran Kara. Urfalıoėlu, Nur ve Yazıcıoėlu, Ltfi (2000), *Osmanlı Bařkenti İstanbl’da eřmeler*, İstanbl,
- Pilehvarian, Nuran Kara (2002). “Osmanlı eřme Mimarîsi”, ***Trkler, Cilt: XII***: 247-255
- Pilehvarian, Nuran Kara (2000). “Osmanlı eřme Mimarısında XIX.Yzyıl Deėiřimleri” *Tarihi, Kltr ve Sanatıyla IV. Eyb Sultan Sempozyumu, Tebliėler*: 73.
- Szen, Metin ve Tanyeli, Uėur (2012). *Sanat Kavram ve Terimleri Szliė*, İstanbl,
- Tali, řerife (2010). “İstanbl Su Mimarısında Fatih Sebillerinin nemi”, *Uluslar Arası Sosyal Arařtırmalar Dergisi*: 558-571
- Urfalıoėlu, Nur (2009). “Sebil”, *İslam Ansiklopedisi, cilt:36*: 249-251
- Yılmaz, Cihat (1991). “Tezyinat Restorasyonu, rnekler ve Karřılařılan Sorunlar”, *Vakıf Haftası Dergisi, 8*: 275-289

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Kimsesizler Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 2: Yukarı Çarşı Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 3: Sarayönü Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 4: Maşatlar Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 5: Divan Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 6: Divan Çeşmesi Süslemeden Detay

Fotoğraf 7: Güney Köyü Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 8: Güney Köyü Devşirme Malzemeden Detay

Fotoğraf 9: Kaygana Mahallesi Demirciler Çeşmesi

Fotoğraf 10: Kaygana Mahallesi Sokak Pabuççular Çeşmesi

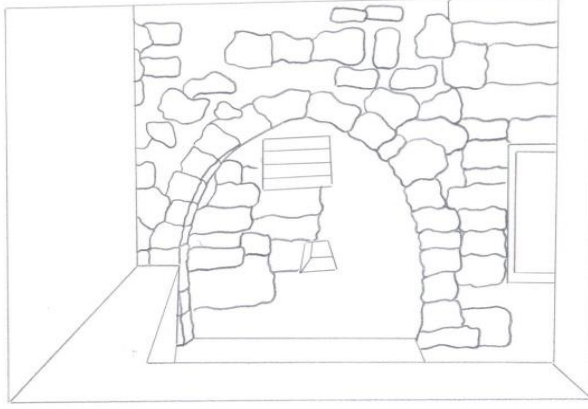

Fotoğraf 11: Kaygana Mahallesi Ankara Caddesi Çeşmesi

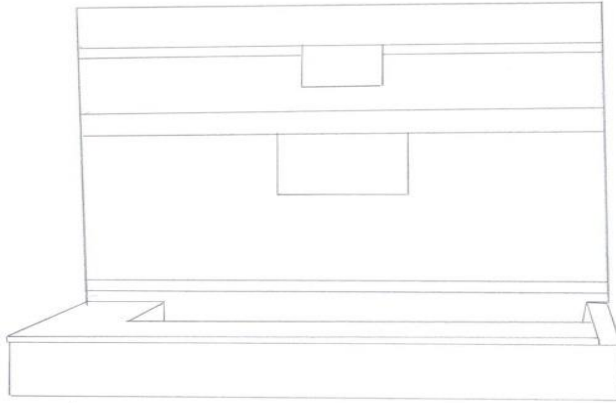

Fotoğraf 12: Büyükçam Mahallesi Kayacık Sokak Çeşmesi

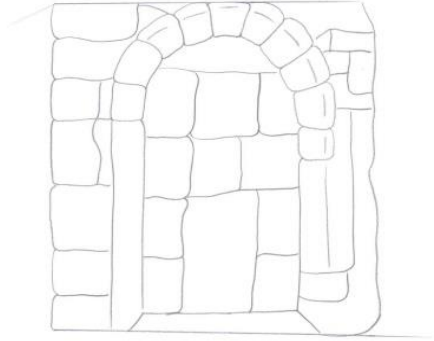
ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Göynük Kimsesizler Çeşmesi Ön Cephe Görünüşü

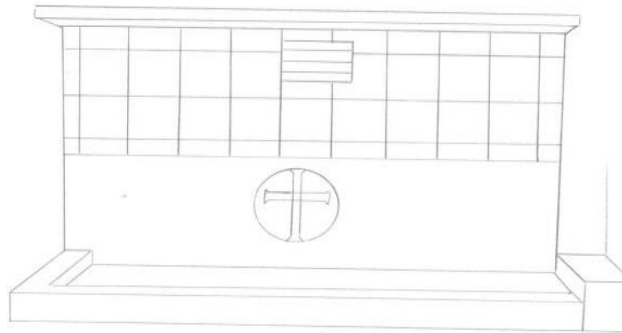

Çizim 2: Göynük Yukarı Çarşı Çeşmesi Ön Cephe Görünüşü

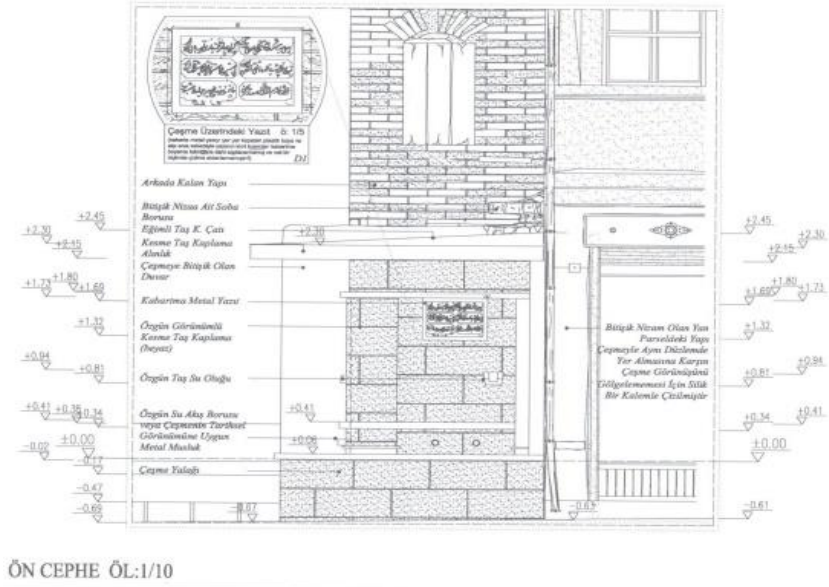

Göynük Sarayı
Önu Çeşmesi

Çizim 3: Göynük Saray Önu Çeşmesi Ön Cephe Görünüşü

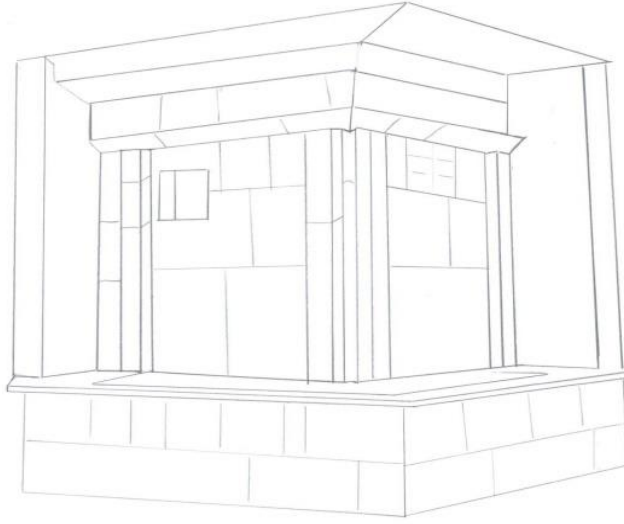

Çizim 4: Mengen Güney Köyü Ön Cephe Görünüşü

Çizim 5: Mudurnu Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi Ön Görünüşü

(Evin Mimarlık, Mudurnu Belediyesi, Bolu)

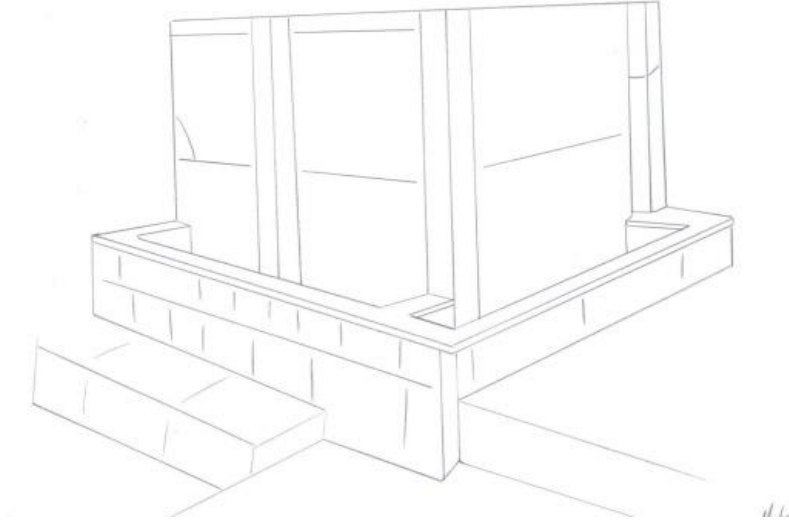

Çizim 6: Mudurnu Kaygana Mahallesi Demirciler Sokak Çeşmesi Cephe Konumlanması

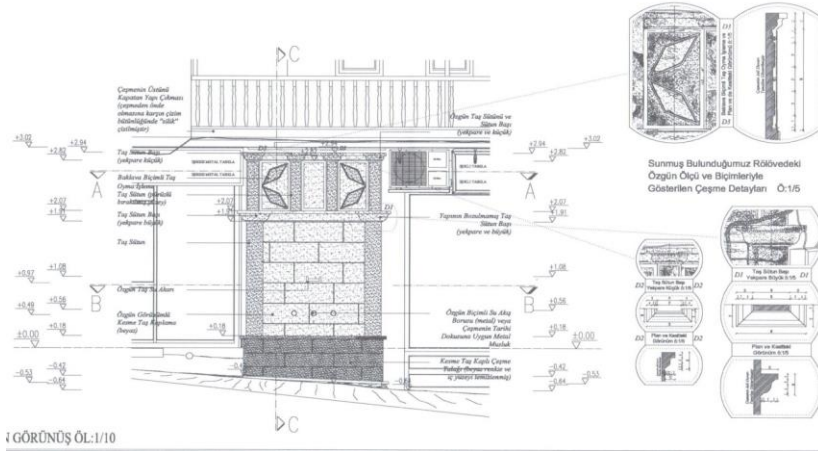

Çizim 7: Mudurnu Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi Ön Cephe Görünümü

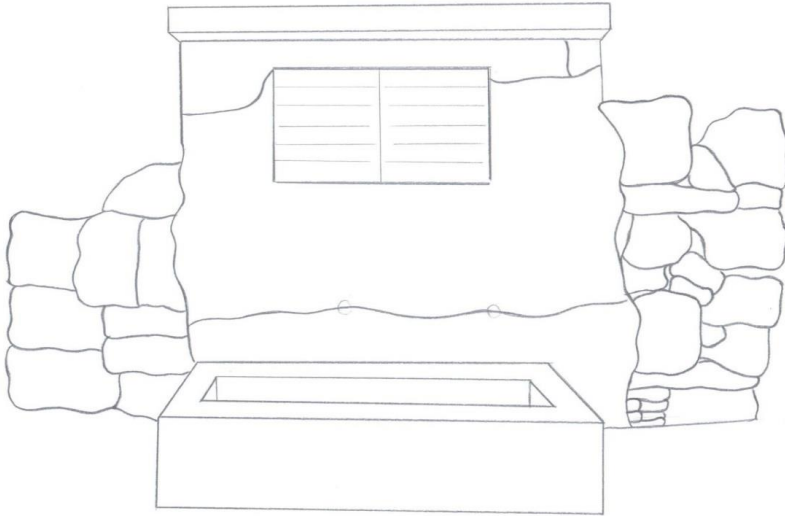
(Evin Mimarlık, Mudurnu Belediyesi, Bolu)

Çizim 8: Mudurnu Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi Cephelerinin Konumlanması

Çizim 9: Mudurnu Kaygana Mahallesi Ankara Caddesi Çeşmesi Cephe Görünümü ve Konumu (Evin Mimarlık, Mudurnu Belediyesi, Bolu)

Çizim 10: Mudurnu Büyükçam Mahallesi Kayacak Sokak Çeşmesi Ön Cephe Görümü